

MIŠLJENJE SPOLJAŠNJOSTI

1

Ja lažem, ja govorim

Nekada je grčka istina uzdrmana u jednoj jedinoj tvrdnji: "Ja lažem". "Ja govorim" stavlja na ispit čitavu modernu fikciju.

Istini za volju, ove dve tvrdnje nemaju istu moć. Dobro je poznato da se Epimenidov argument može savladati ako se, unutar jednog govora koji je lukavo sklopčan u sebe, razlikuju dva stava, od kojih je jedan objekat drugoga. Uzalud gramatička forma paradoksa pokušava da izmakne (pogotovo ako je on uvijen u prosti oblik onoga "Ja lažem") toj suštinskoj dvojnosti: ona ne može da je ukine. Svaki stav mora po svom "tipu" biti viši od onog stava koji mu služi kao objekt. To što stav koji je objekt povratno utiče na stav koji ga označava, što sadržaj Krićaninove tvrdnje čini sumnjivom njegovu iskrenost u trenutku kada on govori, što je moguće da on laže kada govori o laži - sve je to manje nepremostiva logička prepreka nego konsekvenca jedne proste činjenice: subjekt koji govori identičan je sa onim o kojem se govori.

U trenutku kada sasvim prosto kažem "Ja govorim", nisam izložen nijednoj od ovih opasnosti; dva stava koji se skrivaju u ovom jec; nstvenom iskazu ("Ja govorim" i "Ja kažem da ja govorim") ne ugrožavaju se međusobno. Zaštićen sam u neosvo-

jivoj tvrđavi, u kojoj jedna tvrdnja tvrdi sebe, tačno se primeravajući sebi samoj, ne prelazeći ni preko jednog ruba, otklanjajući svaku opasnost zablude -jer, ja ne izričem ništa drugo do činjenicu da govorim. Stav koji je objekt i onaj koji ga iskazuje povezani su bez prepreke ili ogлуšenja, i to ne samo na strani reči koja je ovde u pitanju, već i na strani subjekta koji tu reč izgovara. Dakle, istina je, nepobitna istina da govorim kada kažem da govorim.

Ali, moguće je da stvari nisu tako jednostavne. Ako formalno tvđenje onoga "Ja govorim" ne postavlja probleme koji bi bili specifični za njega, njegov smisao, uprkos svojoj prividnoj prozirnosti, otvara jedno područje pitanja koje je možda neograničeno. Zaista, trebalo bi da se ono "Ja govorim" odnosi na jedan govor koji mu, time što mu daje predmet, služi kao oslonac. Ali, taj govor ne postoji; ono "Ja govorim" polaže svoju suverenost samo u odsutnost svakog drugog jezika; govor o kojem govorim ne postoji pre nagote koja se izriče u trenutku kada kažem: "Ja govorim"; i on nestaje u trenutku kada učutim. Čitava mogućnost jezika ovde je isušena tranzitivnošću u kojoj se on događa. Njega okružuje pustinja. U kojoj bi krajnjoj tananosti, u kojoj singularnoj i suptilnoj tački mogao da se pribere jedan jezik koji bi sebe hteo da uhvati u ogoljenoj formi onoga "Ja govorim"? Sem ako upravo praznina u kojoj se pokazuje besadržajna ne-

znatnost onoga "Ja govorim" nije upravo apsolutna otvorenost kroz koju jezik može da se proširi u beskonačnost, dok se subjekt - ono "ja" koje govori - rasparčava, rasipa i rasejava sve dok ne nestane u tom ogoljenom prostoru. Ako jezik zaista ima svoje mesto samo u usamljenoj suverenosti onoga "Ja govorim", njega po pravu ništa ne može da ograniči - niti onaj kome se on obraća, niti istina onoga što on kaže, niti vrednosti ili sistemi predstavljanja kojima se on služi; jednom rečju, on više nije govor i saopštavanje nekog smisla, već izlaganje jezika u njegovom sirovom biću, čista spoljašnjost koja se širi; a subjekt koji govori više nije toliko onaj koji je odgovoran za govor (onaj koji ga drži, koji u njemu tvrdi i sudi, i koji se ponekad u njemu predstavlja pod gramatičkim oblikom koja je za to predviđen), već nepostojanje u čijoj se praznini bez počinka produžava beskonačno izlivanje jezika.

Veruje se da se savremena literatura odlikuje udvostručavanjem koje joj dozvoljava da označava sebe samu; da je u toj autoreferencijalnosti ona pronašla način da se istovremeno interiorizuje do krajnosti (da bude još samo iskazivanje sebe same) i da se pokaže u svetlucavom znaku svog udaljenog postojanja. U stvari, događaj koji je porodio ono što se u strogom smislu te reči naziva "literaturom" samo za površinski pogled spada u red pounutrašnjenja; mnogo pre bi se moglo reći da se radi o jednom prelazu u "spoljašnjost": jezik izmiče načinu bića govora - što znači, vlasti predstave - i literarna reč počinje da se razvija polazeći od sebe same, oblikujući mrežu čija je svaka tačka, različita od drugih, udaljena čak i od onih koje su joj najbliže, smeštena u odnosu prema svim dru-

gim tačkama u jedan prostor koji im istovremeno daje boravište i koji ih razdvaja. Literatura, to nije jezik koji se približava sebi samome sve do u tačku svog ključalog pojavljivanja, to je jezik koji sebe postavlja najdalje od sebe samoga; i, ako u tom stavljanju "van sebe", on otkriva svoje pravo biće, ta iznenadna jasnoća otkriva pre jedan razmak nego neko presavijanje, rasipanje, pre nego neko vraćanje znakova na sebe same. "Subjekt" literature (ono što u njoj govori i ono o čemu ona govori), to nije toliko jezik u svojoj pozitivnosti, koliko praznina u kojoj on nalazi svoj prostor kada se iskazuje u nagoti onoga "Ja govorim".

Taj neutralni prostor danas odlikuje zapadnu fikciju (to je razlog zbog kojeg ona više nije niti neka mitologija niti retorika). A ono što čini tako potrebnim promišljanje te fikcije - dok je nekada stvar bila u tome da se misli istina - jeste to što ono "Ja govorim" funkcioniše tako kao da se suprotstavlja onome "Ja mislim". Zaista, ono "Ja mislim" vodilo je do nesumnjive izvesnosti onoga Ja i njegove egzistencije; naprotiv, ono "Ja govorim" potiskuje, rasejava, briše tu egzistenciju i pušta da se od nje pojavi samo prazno mesto. Čitava jedna tradicija, koja je još šira od filozofije, naučila nas je da nas "mišljenje mišljenja" vodi do najdublje unutrašnjosti. "Reč reči" vodi nas preko literature, ali možda i drugim stazama, do one spoljašnjosti u kojoj iščezava subjekt koji govori. To je, svakako, razlog zbog kojeg je zapadno mišljenje tako dugo oklevalo da misli biće jezika: kao da je predosetilo opasnost kojoj bi golo iskustvo jezika izložilo očiglednost onoga "ja mislim".

2

Iskustvo spoljašnjosti

Prodiranje prema jednom jeziku iz kojeg je subjekt isključen, raskrivanje nespojivosti, koja je možda nepopravljiva, između pojavljivanja jezika u njegovom biću i samosvesti u njenom identitetu sa sobom, to iskustvo danas se objavljuje na različitim tačkama kulture: u samom gestu pisanja kao i u pokušajima da se jezik formalizuje, u proučavanju mitova i u psihoanalizi, isto tako i u istraživanju onog Logosa koji predstavlja nešto poput rodnog mesta čitavog zapadnog uma. Nalazimo se pred jednim ponorom, koji je za nas dugo bio nevidljiv: biće jezika pojavljuje se samo za sebe jedino u nestajanju subjekta. Kako da nađemo pristup prema tom neobičnom odnosu? Možda kroz jedan oblik mišljenja čiju je mogućnost, još uvek nesigurnu, zapadna kultura ocrkala na svojim rubovima. To mišljenje koje se drži izvan svake subjektivnosti kako bi, kao izvana, učinilo da se pojave njene granice, kako bi izrekao njen kraj, učinilo da njeno rasipanje zasvetli i od nje dobilo samo njenu nepobedivu odsutnost, koja se istovremeno drži na pragu svake pozitivnosti, ne toliko da bi se pojmio osnov ili opravdanje te subjektivnosti, već da bi se ponovo pronašao prostor u kojem se ona razvija, praznina koja joj služi kao mesto, razmak u kojem se ona konstituiše i u kojem njene neposredne izvesnosti izmiču čim se pogled usmeri na njih - to mišljenje, u odnosu prema unutrašnjosti naše filozofske refleksije i u odnosu prema pozitivnosti našeg znanja, čini ono što bi se jednom rečju moglo nazvati "mišljenjem spoljašnjosti".

Jednog će dana biti potrebno da pokušamo da odredimo oblike i temeljne pojmove tog "mišljenja spoljašnjosti". Isto tako će biti potrebno da se potrudimo da pronađemo njegov put, da pogledamo odakle nam ono dolazi i u kojem pravcu ide. Može se pretpostaviti da je to ono rođeno iz onog mističkog mišljenja koje je, počev od tekstova Pseudo-Dionisija, lutalo na međama hrišćanstva; možda se ono održalo, tokom jednog hiljaduleća ili nešto manje, u vidu jedne negativne teologije. Pa ipak, ništa nije manje sigurno od toga: jer, ako je u jednom takvom iskustvu reč o izlaženju "izvan sebe", to je samo zato da bismo se naposletku pronašli, da bismo se uvili i pribrali u zaslepljujuću unutrašnjost jednog mišljenja koje je po punom pravu Biće i Reč, i prema tome Govor, čak i ako je ta unutrašnjost s one strane svakog jezika - ćutanje, i s one strane svakog bića - ništavilo.

Bilo bi manje pustolovno pretpostaviti da se prva pukotina kroz koju nam se mišljenje spoljašnjosti objavilo nalazi, na paradoksalan način, u Sadovom repetitivnom monologu. U Kantovo i Hegelovo vreme, u trenutku kada je zapadna svest na najzapedniji način zahtevala pounutrašnjenje zakona istorije i sveta, Sad pušta da govori, kao svetski zakon bez zakona, još samo gola želja. U to isto vreme, u Helderlinovom pesništvu objavljivalo se svetlucavo odsustvo bogova i izricala, kao novi zakon, obaveza da se iščekuje, bez sumnje u beskonačno, zagonetna pomoć koja dolazi od "odsutnosti Boga". Da li bi se bez preterivanja moglo reći da su u istom trenutku, jedan kroz ogoljavanje želje u beskonačnom žamoru govora, drugi kroz otkriće zaobilaznog puta bogova u raselini jednog jezika koji je na putu da se

izgubi, Sad i Helderlin u naše mišljenje položili, za vek koji će doći, iskustvo spoljašnjosti, ali šifrirano na izvestan način? Iskustvo koje će morati da ostane ne potisnuto, jer ono nije ni prodrlo u dubinu naše kulture, već plutajuće, strano, kao spoljašnje u odnosu na našu unutrašnjost, za čitavo vreme dok se oblikovao najzapovedniji zahtev da se svet interiorizuje, da se otuđenja izbrišu, da se prevaziđe lažni momenat *Entäusserung*, da se priroda humanizuje, da se čovek naturalizuje, i da se na zemlji ponovo uđe u posed dobara koja su bila potrošena na nebo.

Ali, to iskustvo ponovo se pojavljuje u drugoj polovini 19. veka, i to u samom srcu jezika, koji je postao, i pored toga što je naša kultura uvek nastojala da u njemu nađe svoj odraz, kao da on drži tajnu njene unutrašnjosti, samo iskrenje spoljašnjosti: kod Ničea, koji otkriva da je čitava metafizika Zapada vezana ne samo za njegovu gramatiku (što se uglavnom pretpostavljalo još od Šlegela), već i za one koji, držeći govor, drže i pravo na reč; kod Malarmea, kod kojeg se jezik pojavljuje kao raskidanje sa onim što on imenuje, ali još više - od *Igitura* pa sve do autonomne i aleatorne teatralnosti *Knjige* - kao kretanje u kojem nestaje onaj ko govori; kod Artoa, kod kojeg je sav diskurzivni jezik pozvan da se rasplete u nasilnost tela i krika, i kod kojeg mišljenje, napuštajući brbljivu unutrašnjost svesti, postaje materijalna energija, patnja puti, progon i cepanje samog subjekta; kod Bataja, kod kojeg mišljenje, umesto da bude govor protivrečnosti ili nesvesnog, postaje govor granice, slomljene subjektivnosti, prestupa; kod Klosovskog, sa iskustvom dvojnika, spoljašnjosti i

simulakruma, teatralnog i luđačkog umnožavanja onoga Ja.

Blanšo možda nije samo jedan od svedoka tog mišljenja. Koliko se on u pojavljivanju svoga dela povlači, toliko je on svojim tekstovima ne skriven, već odsutan iz njihovog postojanja, i to odsutan samom čudesnom snagom njihovog postojanja, on je za nas pre samo to mišljenje - stvarna prisutnost, apsolutno udaljena, svetlucava, nevidljiva, nužna sudbina, neizbežan zakon, mirna, beskonačna snaga, čija je mera to mišljenje samo.

3

Refleksija, fikcija

Krajnje je teško dati tom mišljenju jezik koji bi mu bio veran. Svaki govor koji je čisto refleksivan u opasnosti je da svede iskustvo spoljašnjosti na dimenziju unutrašnjosti; refleksija nezadrživo teži ka tome da to iskustvo vrati u dimenziju svesti i da ga razvije u jedan opis doživljaja, u kojem bi "spoljašnjost" bila ocrtrana kao iskustvo tela, prostora, granica htenja, neizbrisive prisustnosti drugih. Rečnik fikcije podjednako je opasan: u dubinu slika, ponekad u čistu prozirnost najneutralnijih ili najružbanijih figura, on može da položi već gotova značenja, koja, pod vidom neke zamišljene spoljašnjosti, ponovo ispredaju staro tkivo unutrašnjosti.

Otuda neophodnost da se refleksivni jezik preobrati. On se mora okrenuti ne prema nekom unutrašnjem overovljenju - prema nekakvoj središnjoj izvesnosti iz koje više ne bi mogao da bude izbačen - već prema jednoj krajnosti, u kojoj on uvek treba da osporava sebe: kada je došao

na granicu sebe samoga, pred njim se ne pojavljuje pozitivnost koja mu protivreči, već praznina u kojoj će se on izbrisati; i prema toj praznini on mora da ide, prihvatajući da se rasplete u žamor, u neposrednu negaciju onoga što on kaže, u ćutanje koje nije prisnost neke tajne već čista spoljašnjost, u kojoj se reči beskonačno odvijaju. Zbog toga se Blanšooov jezik ne služi negacijom na dijalektički način. Dijalektički negirati, to znači učiniti da ono što se negira uđe u nemirnu unutrašnjost duha. Negirati svoj sopstveni govor onako kao što to čini Blanšo, to znači činiti da taj jezik neprestano izlazi izvan sebe, stalno mu oduzimati ne samo ono stoje on upravo izrekao nego i moć da to iskaže; to znači ostaviti ga tamo gde on jeste, daleko iza sebe, kako bi bio slobodan za jedan početak - koji je čisti izvor, pošto za svoje načelo ima samo sebe samoga i prazninu, ali koji je isto tako ponavljanje početka, postoje prošli jezik taj koji je, dubeci sebe samoga, oslobodio tu prazninu. Ne refleksija, već zaborav; ne protivrečnost, već osporavanje koje briše; ne pomirenje, već beskonačno ponavljanje; ne duh koji trudom osvaja svoje jedinstvo, već beskonačno osipanje spoljašnjosti; ne istina koja konačno zasvetli, već žuborenje i nesreća jednog jezika koji je uvek već započeo. "Ne neka reč, jedva neki šapat, jedva neki drhtaj, manje nego ćutanje, manje nego ponor praznine; punina praznine, nešto što se ne može učutkati, što zauzima čitav prostor, ono neprekinuto, neprestano, jedan drhtaj a već neki šapat, ne šapat već reč, i to ne bilo kakva reč, već razgovetna, pogođena, koja mije na dohvat ruke"¹.

Simetrično preobraćenje zahteva se od jezika fikcije. Ona više ne srne da bude moć koja nezasi- to proizvodi slike i čini da one sijaju već, naprotiv, moć koja ih raspliće, koja ih oslobađa od svakog suvišnog naboja, koja ih nastanjuje unutrašnjom prozirnošću koja ih postepeno pali, sve dok ne učini da se one ne rasprsnu i ne raseje ih u lakoći onoga nezamislivog. Kod Blanšoa su fikcije, pre nego slike, preobražavanje, premeštanje, neutralni posrednik, prostor među slikama. Te fikcije su precizne, njihove figure ocrtane su samo u sivilu svakodnevice i anonimnosti; a kada ustupaju mesto divljenju, do toga ne dolazi u njima samima, već u praznini koja ih okružuje, u prostoru u koji su položene bez korena i podloge. Ono fiktivno nikada nije u stvarima ili u ljudima, već u nemogućoj verovatnosti onoga što se nalazi između njih: susretanja, blizine onoga najudaljenijeg, apsolutne skrivenosti tamo gde se nalazimo. Prema tome, fikcija se ne sastoji u tome da se pokaže ono nevidljivo, već u tome da se pokaže koliko je nevidljiva nevidljivost onoga vidljivog. Otuda njena dubinska srodnost sa prostorom, koji je, ovako shvaćen, u odnosu na fikciju ono što je negativnost u odnosu na refleksiju (dok je dijalektička negacija vezana za bajku o vremenu). Takva je, bez sumnje, uloga koju u gotovo svim Blanšooovim pričama igraju kuće, hodnici, vrata i sobe: prostori bez mesta, pragovi koji privlače, zatvorene, zabranjene prostorije koje su ipak otvorene odasvud, hodnici na kojima udaraju vrata koja se na sobama otvaraju za nepodnošljive susrete, razdvajajući ih ponorima preko kojih glasovi ne mogu da pređu i u kojima i sami krikovi zaneme;

¹ *Celui qui ne m'accompagnait pas*, str. 125.

prolazi koji se izvijaju u nove prolaze, u kojima preko noći ječe, s one strane svakog sna, prigušeni glas onih koji govore, kašalj bolesnih, hropac umirućih, zaustavljen dah onoga koji ne prestaje da prestaje da živi; soba duža nego sto je široka, uzana poput tunela, gde se razmak i pristup - pristup zaborava, razmak očekivanja - približavaju jedno drugome i udaljavaju u beskraj.

Tako se refleksivna strpljivost, uvek okrenuta izvan sebe same, i fikcija koja se poništava u praznini u kojoj raspliče svoje oblike, ukrštaju da bi sačinile jedan govor koji izgleda bez zaključka i bez slike, bez istine ili pozorišta, bez dokaza, bez maske, bez tvrdnje, govor koji je lišen svakog središta, oslobođen zavičaja, i koji čini svoj sopstveni prostor, kao spoljašnjost prema kojoj, izvan koje on govori. Kao govor spoljašnjosti, koja u svoje reči prima onu spoljašnjost kojoj se obraća, ovaj će govor imati otvorenost komentara: ponavljanje onoga što vani nije prestajalo da žamori. Ali kao reč koja uvek ostaje izvan onoga što kaže, ovaj govor će biti neprekidno pružanje prema onome čija svetlost, apsolutno tanana, nije nikada dobila jezik. Taj jedinstveni način bića govora - vraćanje u dvosmisleni šupljinu rasplitanja i izvora - svakako određuje mesto koje je zajedničko Blanšoovim "romanima" ili "pričama" i njegovoj "kritici". Zaista, od trenutka kada govor prestaje da sledi nagib mišljenja koje se ppunutrašnjuje i, obraćajući se samom biću jezika, izokreće mišljenje prema spoljašnjosti, i on sam jeste, i to u jednom komadu: brižljiva pripovest o iskustvima, susretima, neverovatnim znakovima

- jezik o spoljašnjosti svakog jezika, govor o nevidljivoj strani reči; i pažnja prema onome što od jezika već postoji, sto je već rečeno, štampano, pokazano - slušanje ne toliko onoga sto je u njemu došlo do reči, već praznine koja kruži između njegovih reči, hučanja koje ne prestaje da ga razgrađuje, govor o ne-govoru svakog jezika, fikcija nevidljivog prostora u kojem se on pojavljuje. Zbog toga se razlika između "romana", "priče" i "kritike" kod Blanšoa neprestano smanjuje, kako bi dopustila da govori, kao u delu *Čekanje zaborav*, još jedino sam jezik - jezik koji nije ničiji, koji ne pripada ni fikciji ni refleksiji, ni onome što je već rečeno, ni onome što nikada nije rečeno, već onome što se nalazi "između njih, kao ono mesto, sa svojim značajnim, nepomičnim izgledom, uzdržanost stvari u stanju njihove skrivenosti"².

4

Biti privučen i nemaran

Privlačnost je za Blanšoa svakako ono što je za Sada želja, za Ničea sila, za Artoa materijalnost mišljenja a za Bataja prestup: čisto i najogoljenije iskustvo spoljašnjosti. Ali, treba dobro razumeti ono što ta reč ovde označava: privlačnost, kako je Blanšo shvata, ne oslanja se ni na kakvu ljupkost, ne prekida nikakvu usamljenost, ne zasniva nikakvo pozitivno opštenje. Biti privučen, to ne znači biti pozvan privlačnom snagom spoljašnjosti, već iskusiti, u praznini i u ogoljenosti, prisustvo spoljašnjosti, kao i činjenicu koja je vezana za to prisustvo - da se, nepovratno, nalazimo izvan spoljašnjosti. Daleko od toga da bi pozivala unutrašnjost da se približi nekoj

² *L'attente l'oubli*, str. 162.

drugoj unutrašnjosti, privlačnost zapovednički pokazuje da je spoljašnjost tu, otvorena, bez intimnosti, bez zaštite ili zadržke (kako bi ih ona mogla imati, kada ona nema unutrašnjosti, već se širi u beskonačno izvan svake zatvorenosti?), ali da samoj toj otvorenosti ne možemo da priđemo, jer spoljašnjost nikada ne daje svoju suštinu; ona ne može da se ponudi kao neka pozitivna prisutnost - stvar koja je iznutra osvetljena izvesnošću svog sopstvenog postojanja - već samo kao odsutnost koja se povlači najdalje od sebe same, i ukopava se u znak koji nam daje da krenemo prema njoj, kao da bi bilo moguće spojiti se sa njom. Privlačnost, ta divna prostota otvorenosti, nema ništa da ponudi sem praznine, koja se otvara u beskonačno pod stopama onoga koji je privučen, sem ravnodušnosti koja ga prima kao da on nije tu, sem muka koji je suviše nametljiv da bi mu se moglo odupreti, suviše dvosmislen da bi se mogao odgonetnuti i da bi mu se moglo dati konačno tumačenje - ništa da ponudi sem gesta neke žene na prozoru, sem nekih otvorenih vrata, sem osmeha nekog čuvara na nedozvoljenom pragu, sem nekog pogleda koji je obećan smrti.

Privlačnost za svoj nužni korelat ima nemarnost. Njihovi međusobni odnosi su složeni. Da bi mogao biti privučen, čovek mora da bude nemaran - suštinskom nemarnošću, koja smatra ništavnim ono što on upravo čini (Toma, u *Aminadabu*, prelazi prag famoznog zavoda samo zbog toga što nemarno propušta da uđe u kuću s lica), kao i njegovu prošlost, ljude koji su mu bliski, čitav njegov drugi život, koji je tako odbačen u spoljašnjost (ni u zavodu *izAminadaba*, ni u gradu *izSvevišnjeg*, ni u "sana-

torijumu" iz *Poslednjeg čoveka*, ni u stanu *IzŽeljenog trenutka* ne zna se šta se napolju događa, niti se o tome brine: čovek se nalazi izvan te spoljašnjosti, koja nikada nije prikazana, ali na koju neprestano upućuje belina njene odsutnosti, bledilo jednog izdvojenog sećanja ili, najviše, bljeskanje snega kroz prozor). Istini za volju, takva nemarnost je samo naličje jedne revnosti - tog nemog, neopravdanog, tvrdoglavog nastojanja da se, uprkos svim nevoljama, bude privučen privlačnošću ili, tačnije (pošto privlačnost nema pozitivnosti), da se, u praznini, bude to kretanje same privlačnosti, bez cilja i bez pokretača. Klosovski je odlično pogodio kada je istakao da Anri, lik iz *Svevišnjeg*, nosi prezime *Sorge* (Briga), koje se samo dva ili tri puta pojavljuje u tekstu.

Ali, da li je ta revnost uvek budna, nije li ona odgovorna za jedno zaboravljanje - koje je naizgled ispraznije, ali i mnogo važnije od sveukupnog zaborava čitavog života, svih ranijih ljubavi, svih srodnosti? Nije li kretanje koje čini da čovek koji je privučen napreduje bez predaha upravo kretanje rasejanosti i zablude? Nije li trebalo "zadržati se tamo, ostati tamo", kao što se to u više navrata kaže u *Onome koji me nije pratio* i u *Željenom trenutku*? Nije li revnosti svojstveno to da se zakrčuje svojom sopstvenom brigom, da preduzima i suviše toga, da umnogostručuje mere, da se zaglušuje sopstvenom tvrdoglavošću, da trči ispred privlačnosti, dok privlačnost govori zapovednički, sa dna svoje povučенosti, samo onome što se povuklo? Revnosti suštinski pripada to da bude nemarna, da veruje da se ono stoje skriveno nalazi na drugom mestu, da će se prošlost vratiti, da je se zakon tiče, da se na

nju čeka, da je se nadzire i vreba. Da li ćemo ikada znati da li je Toma - možda ovde treba misliti na "nevernog" Tomu - imao više vere od drugih, kada je mučio svoje sopstveno verovanje i tražio da vidi i da dotakne? Da li je ono stoje on dotakao na telu od krvi i mesa to stoje on tražio kada je hteo da vidi prisutnost koja je uskrsla? I nije li prosvetljenje, koje kroz njega prolazi, isto tako senka kao i svetlost? Lucija možda nije ta koju je on tražio; možda je trebalo da upita onoga koji mu je bio nametnut kao pratilac; možda je trebalo, umesto što je hteo da se popne na više spratove kako bi našao neverovatnu ženu koja mu se osmehnula, da krene najprostijim putem, najblažim nagibom, da se prepusti biljnim moćima odozdo. Možda on nije taj koji je bio pozvan, možda se čekalo na nekog drugog.

Tolika nesigurnost, koja od revnosti i nemarnosti čini dve figure koje se u beskonačno preokreću jedna u drugu, svakako potiče od "nebrige koja vlada u kući"³. Ta nemarnost je vidljivija, skrivenija, dvosmislenija, ali i temeljnija nego svaka druga. U njoj se sve može protumačiti kao namerni znak, kao tajno nastojanje, kao uhođenje ili zamka: lenja služinčad možda su skrivene sile, možda je točak slučaj podelio sudbine koje su odavno ispisane u knjigama. Ali, ovde revnost ne obuhvata nemarnost, kao svoj nezaobilazni deo senke, već je nemarnost ta koja ostaje tako ravnodušna prema onome što može da je pokaže ili da je skrije, da s obzirom na nju svaki gest dobija vrednost znaka. Toma je pozvan nemarnošću: otvorenost privlačnosti jedno je i isto sa nemarnošću koja prima onoga koga je priv-

ukla; prisila koju ona vrši (zbog toga je ona apsolutna, i apsolutno ne-recipročna) nije naprosto šlepa: ona je iluzorna; ona ne vezuje nikoga, jer bi inače i ona sama bila vezana za tu vezu i više ne bi mogla da bude čista otvorena privlačnost. Kako bi ona mogla da ne bude suštinski nemarna - kada je ona ta koja pušta stvari da budu to što jesu, koja pušta vreme da prolazi i da se vraća, koja pušta ljude da se upućuju prema njoj - kada je ona beskonačna spoljašnjost, kada nema ničega što ne pada van nje, kada ona raspliće u čisto rasipanje sve figure unutrašnjosti?

Čovek je privučen u istoj meri u kojoj je zanezaren; zbog toga se revnost i morala sastojati u tome da čovek bude nemaran prema tom nemaru, da i sam postane hrabro nemarna briga, da se uputi prema svetlu zanemarujući senku, sve do trenutka u kojem se pokazuje da je svetlost samo nemarnost, čista spoljašnjost koja je jednaka noći, koja rasipa, poput svece u koju se duva, nemarnu revnost koju je ona privukla.

5

Gde je zakon, šta radi zakon?

Biti nemaran, biti privučen, to je način da se pokaže i da se sakrije zakon - da se pokaže povlačenje u kojem se zakon skriva i, prema tome, da se zakon privuče u neko svetlo koje ga skriva.

Kada bi srcu bio očigledan, zakon više ne bi bio zakon, već blaga unutrašnjost svesti. Kada bi, naprotiv, bio prisutan u nekom tekstu, kada bi se

³*Aminadab*, str. 235.

mogao odgonetnuti među redovima neke knjige, kada bi bilo moguće poslužiti se njegovim zapisom, zakon bi imao čvrstinu spoljašnjih stvari: on bi se mogao slediti ili ne; gde bi tada bila njegova moć, koja bi ga sila ili ugled činili dostojnim poštovanja? U stvari, prisutnost zakona jeste njegovo skrivanje. Zakon suvereno nastanjuje gradove, institucije, postupke i delà; šta god da učinimo, koliko god da su veliki nered i nebriga, zakon je već utvrdio svoju vlast: "Kuća je uvek, u svakom trenutku, u stanju koje joj odgovara"⁴. Slobode koje sebi dopuštamo ne mogu da prekinu zakon; možemo da verujemo da se odvajamo od njega i da njegovu primenu posmatramo spolja; ali u trenutku kada mislimo da izdaleka čitamo propise koji važe samo za druge, najbliži smo zakonu, mi ga stavljamo u opticaj, "doprinosimo primeni jednog javnog propisa"⁵. Pa ipak, to stalno pokazivanje nikada ne osvetljava ono što se kaže, ili ono što zakon hoće: pre nego načelo ili unutrašnji propis vladanja, zakon je spoljašnjost koja ih obuhvata, i koja čini da ona izmiču svakoj unutrašnjosti; on je noć koja ih ograničava, praznina koja ih okružuje, i koja pretvara, a da to niko ne zna, njihovu pojedinačnost u sivu jednoličnost onoga univerzalnog, i otvara oko njih prostor nelagodnosti, nezadovoljstva, umnogostručene revnosti.

Zakon isto tako otvara prostor prestupa. Kako bi se zakon mogao zaista saznati i iskusiti, kako bi se on mogao prinuditi da sebe učini vidljivim, da na jasan način vrši svoju vlast, da govori, kada ga ne bismo izazivali, kada ga ne bismo pritiskali uza

zid, kada ne bismo odlučno išli sve dalje prema spoljašnjosti, u koju se on sve više povlači? Kako bi se njegova nevidljivost mogla videti, sem preokrenuta u naličje kazne, koja, naposletku, nije ništa drugo do zakon koji je prekoračen, razdražen, zakon koji je izvan sebe? Ali, kada bi kazna mogla biti izazvana samom voljom onih koji krše zakon, on bi im stajao na raspolaganju: oni bi mogli da ga dodirnu i da učine da se on pojavi po njihovoj volji; oni bi bili gospodari njegove senke i njegove svetlosti. Zbog toga prestup, doduše, može da pokuša da prekorači zabranu nastojeći da privuče zakon sebi; ali on se, u stvari, uvek prepušta privlačenju koje dolazi od suštinske povučenosti zakona; on se tvrdoglavo upućuje u otvorenost jedne nevidljivosti koju nikada ne pobeđuje; prestup ludo pokušava da učini da se zakon pojavi kako bi mogao da ga poštuje i da ga zaseni svojim svetlim licem; ali, on ne postiže ništa drugo sem što ojačava zakon u njegovoj slabosti - u toj noćnoj lakoći koja je njegova nepobediva, neopipljiva supstanca. Zakon je ta senka prema kojoj se nužno upućuje svaki gest, jer je on sama senka gesta koji se upućuje.

Na obe strane nevidljivosti zakona, *Aminadab* i *Svevišnji* čine diptih. U prvom od ova dva romana, neobični zavod u koji je Toma ušao (privučen, pozvan, možda izabran, ali svakako prisiljen da prekorači mnoštvo zabranjenih pragova) izgleda potčinjen jednom nepoznatom zakonu: na njegovu blizinu i na njegovu odsutnost neprestano podsećaju nedozvoljena i otvorena vrata, veliki

⁴ *Aminadab*, str. 122.

⁵ *Le Très Haut*, str. 81.

točak koji deli sudbine koje se ne mogu odgonetnuti ili neispisane listove, uzvišenje gornjeg sprata, sa kojeg je poziv došao i sa kojeg padaju anonimni recepti, ali na koji niko nije imao pristupa; na dan kada su neki pokušali da potisnu zakon u njegovo pribežište, oni su se sreli, u isti mah, sa jednoličnošću mesta na kojem su već bili, i sa nasiljem, sa krvlju, smrću, slomom i, konačno, sa rezignacijom, očajanjem i dobrovoljnim, fatalnim nestajanjem u spoljašnjosti: jer, spoljašnjost zakona tako je nepristupačna da smo, kada želimo da je pobedimo i da u nju prodremo osuđeni ne na kaznu, koja bi bila zakon koji je konačno savladan, već na spoljašnjost same te spoljašnjosti - na zaborav koji je dublji od svih drugih zaborava. Kada je reč o "posluzi" - o onima koji, za razliku od "gostiju", pripadaju "kući", i koji, kao *čuvari* \ kao *sluge*, moraju da predstavljaju zakon kako bi ga primenjivali i tiho mu se potčinjavali - niko ne zna kome oni služe (zakonu kuće ili volji gostiju), pa čak ni oni sami; ne zna se čak ni to nisu li oni gosti koji su postali sluge; oni su ujedno revnost i nebriga, pijanstvo i pažnja, san i nezasita delatnost, blizanačka figura zlobe i brižnosti: ono u čemu se skrivaju skrivanje i ono što ga pokazuje.

U *Svevišnjem*, sam zakon (u izvesnom smislu, gornji sprat iz *Aminadaba*, u svojoj dosadnoj sličnosti, u svojoj potpunoj jednakosti sa drugim spratovima) jeste taj koji se pokazuje u svojoj suštinskoj skrivenosti. Sorž ("brižnost" zakona: brižnost koja se oseća u odnosu prema zakonu, i brižnost zakona prema onima na koje se on primenjuje, čak i ako, i pogotovo ako oni hoće da mu umaknu), Anri Sorž je funkcioner; zapo-

slen je u opštini, u odeljenju za matične poslove; on je samo jedan točak, svakako sićušan, u tom neobičnom organizmu koji od pojedinačnih egzistencija čini instituciju; on je prvobitni oblik zakona, jer preobražava svako rođenje u arhivu. Ali, on napušta svoj zadatak (ali, da li je to napuštanje? on je na odsustvu, i produžava to odsustvo, bez dopuštenja, svakako, ali u dosluhu sa upravom, koja mu prećutno obezbeđuje tu suštinsku dokolicu); to povlačenje dovoljno je - da li je ono uzrok, da li učinak? - da rasulo zahvati sve živote, i da smrt uspostavi svoju vladavinu, koja više nije razvrstavajuća vladavina matičnih knjiga, već poremećena, zarazna, anonimna vladavina epidemije; to nije prava, utvrđena i zavedena smrt, već bezoblično gomilanje leševa, u kojem se ne zna ko je bolesnik a ko lekar, ko je čuvar a ko žrtva, šta je zatvor a šta bolnica, zaštićena oblast ili tvrđava zla. Pregrade su srušene, sve se preliva: vladaju vode koje nadolaze, sumnjiva vlažnost, eksudati, čirevi, izbljucvi; individue se raspadaju; znojawa tela rastapaju se u zidovima; beskonačni krici urliču kroz prste koji ih guše. Pa ipak, kada napušta državnu službu, u kojoj je trebalo da uredi egzistencije drugih, Sorž se ne stavlja izvan zakona; naprotiv, on ga prisiljava da se pokaže na tom praznom mestu koje je tek napustio; u kretanju kojim briše svoju pojedinačnu egzistenciju i izuzima je iz univezalnosti zakona, on veliča taj zakon, služi mu, pokazuje njegovo savršenstvo, on "obavezuje" zakon, ali time što ga vezuje za svoj nestanak (što u izvesnom smislu predstavlja suprotnost prestupničkoj egzistenciji, kakva je Buksova ili Dortova); prema tome, on više nije ništa drugo do sam zakon.

Ali, na ovaj izazov zakon može da odgovori jedino svojim sopstvenim povlačenjem: ne time što bi se zatvorio u još dublje ćutanje, već zbog toga što on ostaje u svojoj identičnoj nepokretnosti. Možemo se baciti u otvorenu prazninu: mogu se kovati zavere i praviti sabotaze, požari i ubistva mogu doći na mesto najceremonijalnijeg poretka; pa ipak, poredak zakona bićesuvereniji nego ikada, jer on sada obuhvata i ono što hoće da ga poremeti. Onaj ko protiv zakona hoće da osnuje neki novi poredak, da organizuje neku drugu policiju, da ustanovi neku drugu državu, uvek će kod njega naići samo na ćutljiv i neodređeno ljubazan prijem. Zakon se, zapravo, ne menja: on je jednom zauvek sišao u grob, i svaki od njegovih oblika biće još samo metamorfoza tog umiranja koje se nikada ne završava. Pod preuzetom maskom grčke tragedije - sa pretečom i kukavnom majkom kao što je to Klitemnestra, sa poginulim ocem, sa sestrom pomamnom u žalosti, sa svemoćnim i podmuklim očuhom - Soržje potčinjeni Orest, Orest koji brine da umakne zakonu kako bi mu se bolje potčinio. On koji se zainatio da živi u kužnoj četvrti isto tako je onaj bog koji prihvata da umre među ljudima, ali koji, pošto mu to ne uspeva, ostavlja obećanje zakona praznim, oslobađajući tišinu koju para najdublji krik: gde je zakon, šta radi zakon? I kada ga, u novoj metamorfozi ili u novom prodiranju u sopstveni identitet, žena koja neobično liči na njegovu sestru prepoznaje, imenuje, potkazuje, optužuje i ismeva, on, vlasnik svih imena, pretvara se u stvar koja se ne može imenovati, u odsutnu odsutnost, u bezobličnu prisutnost praznine i u nemi užas te prisutnosti. Ali, možda je ta smrt Boga suprotnost smrti (grdoba neke mlohove i ljigave stvari koja

večito podrhtava); a gest koji se pruža da bje ubio najzad oslobađa njen jezik; taj jezik nema da kaže ništa više do ono "Ja govorim, sada ja govorim" koje pripada zakonu, koji se održava u beskonačno, samim iznošenjem tog jezika u spoljašnjost njegovog ćutanja.

6

Euridika i Sirene

Čim ga pogledamo, lice zakona odvrća se i povlači u senku; čim hoćemo da čujemo njegove reči, nailazimo na pevanje koje nije ništa više do smrtonosno obećanje nekog budućeg pevanja.

Sirene su neuhvatljivi i zabranjeni oblik glasa koji privlači. One su sve od pevanja. Prosta srebrnkasta brazda u moru, udubljenje među talašima, špilja otvorena među stenama, belina žala, šta su one u samom svom biću ako ne čisti zov, srećna praznina slušanja, praznina pažnje, poziva na predah? Njihova muzika suprotnost je himni: nikakva prisutnost ne svetluca u njihovim besmrtnim recima; samo obećanje nekog budućeg pevanja prožima njihovu melodiju. Sirene ne zavode toliko onim što daju da se čuje, već onim što sija u daljini njihovih reči, budućnošću onoga što upravo kažu. Opčinjenost se ne rađa iz njihovog sadašnjeg pevanja već iz onoga što se to pevanje obavezuje da će biti. Ali, ono što sirene obećavaju da će pevati Uliksu, to je prošlost njegovih sopstvenih poduhvata, preobraženih za budućnost u pesmu: "Mi znamo zla, sva zla koja su bogovi u poljima Troade naneli ljudima Argosa i Troje". Ponuđeno kao naprazno, pevanje je samo privlačnost pevanja, ali ono junaku ne obećava ništa drugo do kopiju onoga

što je on doživio, saznao, propatio, ništa drugo sem onoga što on sam jeste. To obećanje lažno je i istinito u isti mah. Ono laže, jer će se svi oni koji se prepuste zavođenju i uprave svoje lađe prema žalu sresti samo sa smrću. Ali ono govori istinu, jer će kroz smrt pevanje moći da se uzdigne i da u beskonačno priča pustolovine junaka. Pa ipak, to čisto pevanje - tako čisto da ne kaže ništa sem svog uništavajućeg povlačenja - treba da se odrekne njegovog slušanja, treba da zapušimo uši, treba da prođemo kroz njega kao gluvi da bismo nastavili da živimo i, prema tome, počeli da pevamo; ili, radije, da bi se rodila priča koja neće umreti, treba da slušamo, ali u podnožju jarbola, vezanih članaka na rukama i nogama, treba da pobedimo svaku želju lukavstvom koje vrši nasilje nad samim sobom, da podnesemo svaku patnju ostajući na pragu ponora koji privlači, i da se konačno nađemo s one strane pevanja, kao da smo prošli živi kroz smrt da bismo je povratili u nekom drugom jeziku.

Preko puta je Euridikin lik. Ona je naizgled sasvim suprotna, jer ona mora da bude dozvana iz senke melodijom jednog pevanja koje je sposobno da zavede i da uspava smrt, jer junak nije umeo da se odupre moći čarolije koju ona ima, čarolije čija će najjadnija žrtva biti ona sama. Pa ipak, ona je bliska rođaka Sirena: kao što ove pevaju samo budućnost jednog pevanja, tako i Euridika daje da se vidi samo obećanje jednog lica. Orfej je uspeo da umiri lajanje pasa i da zavede zlokobne sile: na putu povratka, trebalo je da bude isto tako okovan kao i Uliks, ili ne manje neosetljiv nego njegovi

mornari; u stvari, on je u jednoj osobi bio junak kao i njegova posada; bio je obuzet zabranjenom željom i oslobodio se svojim sopstvenim rukama, puštajući da u senci iščezne nevidljivo lice, kao što je Uliks pustio da pevanje koje nije čuo nestane u talasima. Tada se za jednog kao i za onog drugog oslobodio glas: za Uliksa, to je, sa njegovim spasenjem, moguća priča o čudesnoj pustolovini; za Orfeja, to je apsolutni gubitak, jadikovka koja neće imati kraja. Ali moguće je da ispod Uliksove pobeđničke pripovesti nečujno vlada jadikovka što nije bolje i duže slušao, što nije zaronio bliže prekrasnom glasu u kojem je pevanje možda trebalo da se dovrši. A ispod Orfejevog jadikovanja probija blaženstvo što je video, u magnovenju, nepristupačno lice, u samom trenutku kada se odvratio i ponovo ušlo u noć: himna svetlosti bez imena i mesta.

Ova dva lika dubinski se prepliću u Blanšoovom delu⁶. Postoje priče koje su posvećene, kao *Smrtna presuda*, Orfejevom pogledu: tom pogledu koji, na nestalnom pragu smrti, polazi da traži odbeglu prisutnost, pokušava daje dovede, sliku, na svetlost dana, ali od nje zadržava jedino ništavilo, u kojem upravo pesma može da se pojavi. Ovde, međutim, Orfej nije video Euridikino lice u kretanju koje ga odvlači i čini ga nevidljivim: on je mogao da ga posmatra sučelice, on je svojim očima video otvoren pogled smrti, "najstrašniji pogled koji se jednom živom biću može uputiti". A taj pogled ili, pre, pogled pripovedača na taj pogled, oslobađa čudesnu moć privlačnosti: on je taj koji, u sred noći, čini da se pojavi jedna druga žena, u preneraženosti koja

⁶ Upor. *L'espace littéraire*, str. 174-184; *Le livre à venir*, str. 9-17.

je već zatočenička, i koji će joj konačno staviti gipsanu masku, u kojoj se može posmatrati "Ono što je živo, licem u lice, za čitavu večnost". Orfejev pogled dobio je ubilačku moć koja je pevala u glasu sirena. Isto tako, pripovedač iz *Željenog trenutka* dolazi da traži Juditu na zabranjenom mestu na kojem je ona zatvorena; suprotno svakom očekivanju, on je pronalazi bez teškoća, kao neku suviše blisku Euridiku, koja dolazi da se ponudi u nemogućem i srećnom povratku. Ali iza nje, figura koja je čuva, i od koje on hoće da je otrgne, nije nepopustljiva i mračna boginja, već čisti glas, "ravnodušan i neutralan, zatvoren u neku glasovnu oblast u kojoj se on tako potpuno oslobađa svih svojih suvišnih divota, da se čini kao da je lišen sebe samoga: pravedan, ali na način koji podseća na pravednost kada je ona izručena svim negativnim pogubnostima"⁷. Taj glas koji "peva naprazno", i koji daje da se tako malo toga čuje, nije li to glas sirena, čija je sva zavodljivost u praznini koju one otvaraju, u začaranoj nepokretnosti kojom one vezuju one koji ih slušaju?

7

Pratilac

Od prvih znakova privlačnosti, u trenutku kada se povlačenje željenog lica jedva ocrta, kada se u preplitanju žamora jedva razabire čvrstina usamljenog glasa, ima nešto poput blagog i nasilnog kretanja koje prodire u unutrašnjost, koje, izvrćući je, izbacuje tu unutrašnjost iz nje same, i čini da se pored nje - ili ispod nje - pojavi pozadinski lik jednog pratioca, koji je uvek skriven, ali koji se nameće sa očiglednošću koja nikad ne popušta;

dvojnika na razdaljini, sličnost koja se isprečuje. U trenutku kada je unutrašnjost privučena izvan sebe same, jedna spoljašnjost dubi ono mesto na kojem je unutrašnjost navikla da nađe svoje sklonište i mogućnost tog skloništa: iskrsava jedan oblik - manje nego oblik, neka vrsta bezoblične i uporne anonimnosti - koji subjekta lišava njegovog prostog identiteta, koji ga prazni i deli na dva blizanačka ali nepodudarna lika, koji ga lišava njegovog neposrednog prava da kaže "ja", i koji njegovom govoru suprotstavlja jednu reč koja je na nerazlučiv način odjek i poricanje. Usmeriti uho prema srebrnkastom glasu sirena, okrenuti se prema zabranjenom licu koje se već skrilo, to ne znači samo prekoračiti zakon da bi se suočilo sa smrću, to ne znači samo napustiti svet i rasejanost privida, već iznenada osetiti kako u nama raste pustinja, na čijoj drugoj strani (ali taj razmak bez mere uzan je poput neke linije) bljeska jedan jezik bez subjekta koji se može odrediti, jedan zakon bez boga, lična zamenica bez lica, neko lice bez izraza i bez očiju, neko drugi koji je onaj isti. Da li u toj pocepanosti i u toj vezi tajno počiva načelo privlačnosti? U trenutku kada mislimo da nas nepristupačna daljina izvodi izvan nas, nije li to bilo naprosto to gluvo prisustvo koje pritiska u senci svog neizbežnog narastanja? Prazna spoljašnjost privlačnosti možda je jedno i isto sa sasvim bliskom spoljašnjošću dvojnika. Pratilac bi tada bio privlačnost na vrhuncu skrivanja: privlačnost koja je skrivena jer se daje kao čisto, blisko prisustvo, tvrdoglavo, izlišno, kao neki suvišni oblik; privlačnost koja je isto tako skrivena, pošto odbija pre nego što privlači, pošto je treba

⁷ *Le moment voulu*, str. 68-69.

odmaknuti od sebe, jer nam bez prestanka pretilo da nas usiše i pomeša sa sobom u konfuziju bez mere. Zbog toga pratilac istovremeno važi kao zahtev na koji nikada ne možemo da odgovorimo i kao teret od kojeg bismo hteli da se oslobodimo; za njega smo neotklonjivo vezani jednom bliskošću koju je teško podneti - pa ipak, trebalo bi da mu se još više približimo, da sa njim pronađemo neku vezu koja neće biti ta odsutnost veze kojom smo vezani za njega prema obliku odsutnosti, koji nema lica.

Ova figura preokreće se u beskonačno. Pre svega, da li je pratilac nepriznati vodič, zakon koji je očigledan ali koji je nevidljiv kao zakon, ili je on samo masa koja pritiska, inercija koja sputava, san koji pretilo da obuhvati svaku budnost? Tek stoje ušao u kuću u koju gaje privukao jedan ovlaštan gest, jedan dvosmislen pogled, Toma dobija čudnog dvojnika (da li je on taj koga je, u skladu sa značenjem naslova, "Gospod dao"?): njegovo lice, koje je po svoj prilici povređeno, samo je obris lika koji je istoviran na njegovom sopstvenom liku, i ono, uprkos grubim greškama, zadržava nešto poput "odsajaneke stare lepote". Ne poznaje li on tajne ove kuće bolje nego bilo ko drugi, kao što će to nadmoćno tvrditi na kraju romana, i nije li ono što izgleda kao njegova glupost samo nemo iščekivanje pitanja? Da li je on vodič ili zatvorenik? Pripada li on nepristupačnim silama koje vladaju kućom, ili je samo sluga? On se zove *Dom*. Nevidljiv i čutljiv kad god Toma govori sa trećim licima, on ubrzo sasvim iščezava; ali iznenada, kada je, kako izgleda, Toma konačno ušao u kuću, kada misli da je našao lice i glas koje je tražio, kada se sa njim postupa kao sa slugom, Dom se ponovo pojavljuje kao onaj koji

čuva, ili tvrdi da čuva, zakon i reč: Toma je pogrešio stoje bio tako maloveran, što nije pitao njega, koji je bio tu da odgovori, što je rasipao svoju revnost na pokušaje da se probije do viših spratova, dok je bilo dovoljno da se prepusti silaženju. I, kako se Tomin glas guši, Dom govori, ističući svoje pravo da govori, i da govori za njega. Čitav jezik se iskrece i, kada se Dom služi prvim licem, i sam Tomin jezik počinje da govori bez njega, iznad te praznine koja ostavlja, u jednoj noći koja se spaja sa danom koji izbija, brazdu svoje vidljive odsutnosti.

Pratilac je takođe, na nerazlučiv način, najbliže i najdalje; u *Svevišnjem*, njega predstavlja Dort, čovek "odozdo"; stran zakonu, izvanjski u odnosu na poredak grada, on je bolest u nepripitomljenom stanju, sama smrt koja je rasejana kroz život; nasuprot Svevišnjem, on je onaj Nižnji; pa ipak, on se nalazi u napasnoj blizini; prislan je bez zadržke, široke je ruke kada se poverava, prisutan je umnogostručnom i neiscrpnom prisutnošću; on je večiti sused; njegov kašalj prolazi kroz vrata i kroz zidove, njegov hropac ječi kroz čitavu kuću i, u tom svetu u kojem vlaga prokapava, u kojem voda odasvud nadolazi, i sama Dortova put, njegova groznica i njegov znoj probijaju kroz pregradni zid i prave mrlju sa druge strane, u Soržovoj sobi. Kad naposletku umire, urličući, u poslednjem prestupu, da nije mrtav, njegov krik prolazi kroz šaku koja ga guši, i beskonačno će zvučati među Soržovim prstima; Soržova put, njegove kosti, njegovo telo, biće zadugo ta smrt, sa krikom koji je istovremeno osporava i tvrdi.

Bez sumnje se u tom kretanju kojim se jezik okreće oko sebe najtačnije pokazuje suština ne-

popustljivog pratioca. On stvarno nije privilegovani sagovornik, neki drugi subjekt koji govori, već bezimena granica u koju jezik udara. Ali ta granica u sebi nema ničega pozitivnog; ona je pre bezmerna dubina u kojoj jezik ne prestaje da se gubi, ali kako bi se vratio kao identičan sa sobom, kao eho nekog drugog govora koji kazuje isto, istog govora koji kazuje nešto drugo. "Onaj koji me nije pratio" nema imena (i želi da se održi u toj suštinskoj anonimnosti); to je neki *on* bez lica i bez pogleda, on može da vidi samo kroz jezik nekog drugoga, kojeg stavlja u red svoje sopstvene noći; on tako dolazi najbliže onome *Ja* koje govori u prvom licu, i čije reči i rečenice on preuzima u jednu prazninu koja nema granica: pa ipak, on nema veze sa tim *Ja*, on je od njega odvojen bezmernom daljinom. Zbog toga onaj ko kaže *Ja* mora neprestano da mu se približava, da bi se na kraju sreo s tim pratiocem koji ga ne prati, ili da bi sa njim uspostavio vezu koja je dovoljno pozitivna da bi mogao, razrešujućije, daje pokaže. Njih ne vezuje nikakav ugovor; pa ipak, oni su snažno vezani jednim stalnim ispitivanjem (opišite ono što vidite; da li sada pišete?) i neprekinutim govorom koji pokazuje nemogućnost da se odgovori. Kao da se u tom povlačenju, u tom udubljenju koje možda nije ništa više do nezadrživo osipanje lica koje govori, oslobađa prostor jednog neutralnog jezika; između pripovedača i nerazdruživog pratioca koji ga ne prati, duž te tanke linije koja ih razdvaja, kao što razdvaja ono *Ja* koje govori od onoga *On* koje to *Ja* u svom govorenom biću jeste, taloži se čitava priča, koja širi jedno mesto lišeno mesta, koje je spoljašnjost svake reči i svakog pisanja, i koje čini da se oni pojave, koje ih razvlačuje, nameće im svoj zakon, i pokazuje, u svom beskonačnom od-

vijanju, njihovo trenutno svetlućanje, njihovo iskričavo nestajanje.

8

Nijedno ni drugo

Uprkos mnogim sličnostima, ovde se nalazimo jako daleko od onog iskustva u kojem neki imaju običaj da se izgube da bi se ponovo pronašli. U kretanju koje joj je svojstveno, mistika nastoji da se spoji - pa makar morala proći i kroz noć - sa pozitivnošću egzistencije, sa kojom uspostavlja tegobnu vezu. I onda kada ta egzistencija osporava sebe samu, kada se udubljuje u rad svoje sopstvene negativnosti da bi se beskonačno povlačila u jedan dan bez svetlosti, u jednu noć bez senke, u jednu čistotu bez imena, u jednu vidljivost koja je oslobođena svakog oblika, ona zbog toga ne prestaje da bude sklonište, u kojem iskustvo može da otpočine. Zakon jedne Reči pruža to sklonište podjednako kao i otvoreno prostranstvo ćutanja; jer, u saglasnosti sa oblikom iskustva, ćutanje je nečujni, prvobitni, prekomerni dah, iz kojeg može da dođe svaki objavljeni govor, dok je reč gospodstvo koje ima moć da se uzdrži u privremenosti ćutanja.

Ali u iskustvu spoljašnjosti ne radi se o tome. Kretanje privlačnosti i povlačenje pratioca otkrivaju ono što prethodi svakoj reči, i što se nalazi iznad svake ćutnje: neprekinuto žuborenje jezika. Taj jezik niko ne govori: svaki subjekt u njemu ocrta samo gramatički nabor. Taj jezik se ne razrešava ni u kojem ćutanju: svaki prekid pravi samo belu mrlju na tom platnu bez šavova. On otvara jedan neutralni prostor, u kojem nijedna egzistencija ne može da se ukoreni: još od Malarrea je poznato

da reč jeste objavljeno nepostojanje onoga što ona označava; sada se zna da je biće jezika vidljivo brisanje onoga ko govori: "time što bih rekao da čujem ove reči ne bih sebi razjasnio opasnu neobičnost mojih odnosa sa njima... One ne govore, one nisu unutrašnje, one su, naprotiv, lišene prisnosti, pošto se nalaze sasvim spolja, a ono što one označavaju upliće me u tu spoljašnjost svake reči, koja je prividno skrivenija i još više unutrašnja od reči savesti; ali ovde, spoljašnjost je prazna, tajna nema dubine, ono što se ponavlja jeste praznina ponavljanja, to ne govori, pa ipak, to je oduvek bilo rečeno."⁸ Upravo u tu anonimnost jezika koji je oslobođen i koji gleda na svoju sopstvenu lišenost granice vode iskustva koja je ispričao Blanšo; u tom žamorećem prostoru ona ne nalaze toliko svoj cilj koliko mesto, bez geografije, njihovog mogućeg ponovnog početka: takvo je pitanje, koje je najzad vedro, sjajno i neposredno, koje Toma postavlja na kraju *Aminadaba*, u trenutku kada se čini da mu je svaka reč oduzeta; čisto rasprskavanje praznog obećanja - "sada ja govorim" - u *Svevišnjem*; ili još, na poslednjim stranicama *Onoga koji me nije pratio*, pojavljivanje osmeha, koji je bez lica, ali koji konačno nosi jedno neizgovoreno ime; ili, prvi do-dir sa recima potonjeg ponovnog početka na kraju *Poslednjeg čoveka*.

Jezik se tada otkriva kao oslobođen od svih starih mitova u kojima se oblikovala naša svest o recima, o govoru, o literaturi. Dugo se verovalo da jezik gospodari vremenom, da je vredan podjednako kao buduća veza u reči koja je data, i kao

pamćenje i priča; verovalo se da je on proročanstvo i istorija; isto tako se verovalo da u toj suverenosti on ima moć da učini da se pojavi vidljivo i večno telo istine; verovalo se da njegova suština leži u obliku reči ili u dahu koji ih oživljava. Ali, jezik je samo bezoblični žamor i žuborenje, a njegova snaga leži u skrivanju; zbog toga on čini jedno i isto sa osipanjem vremena; on je zaborav bez dubine i prozirna praznina iščekivanja.

U svakoj od svojih reči, jezik se zaista usmerava prema sadržajima koji mu prethode; ali u samom svom biću, i ako se drži u najvećoj blizini svog bića, on se otvara jedino u čistoti iščekivanja. Samo iščekivanje nije usmereno ni prema čemu: jer, predmet koji bi ga ispunio mogao bi samo da ga izbriše. Pa ipak, ono samim tim nije rezignirana nepokretnost; ono ima izdržljivost jednog kretanja koje nema svršetka, i koje sebi nikada ne obećava neki odmor kao nadoknadu; ono se ne može obuhvatiti nikakvom unutrašnjošću; svaki od njegovih najmanjih delića pada u nepovratnu spoljašnjost. Iščekivanje ne može da iščekuje sebe samo na svršetku svoje sopstvene prošlosti, da se ushićuje svojom strpljivošću, niti da se jednom zauvek osloni na hrabrost, koja mu nikada nije nedostajala. Njega ne sabira pamćenje, već zaborav. Taj zaborav ne treba, međutim, mešati niti sa rasejanošću razonode niti sa snom, u kojem bi budnost bila uspavana; on je sačinjen od bdenja koje je tako budno, tako svetio, tako jutarnje da se ono pre može shvatiti kao otpust noći, i kao čista otvorenost prema jednom danu koji još nije došao. U tom smislu,

⁸ *Celui qui ne m'accompagnait pas*, str. 136-137.

zaborav je iščekivanje koje je dovedeno do kra-
jnosti - iščekivanje koje je tako zaoštrano da briše
svako pojedinačno lice koje može da mu se ponu-
di; čim je utvrđen, neki oblik je istovremeno suviše
star i suviše nov, suviše čudan i suviše blizak da ne
bi odmah bio odbijen čistotom iščekivanja, i tako
posvećen neposrednosti zaborava. U zaboravu se
iščekivanje održava kao iščekivanje: napregnuta
pažnja prema onome što bi bilo radikalno novo,
bez veze sličnosti ili kontinuiteta sa bilo čim (novost
iščekivanja koje se i samo pruža izvan sebe, i koje je
oslobođeno od svake prošlosti), i pažnja prema on-
ome što bi bilo najtemeljnije staro (pošto u svojoj
osnovi iščekivanje nije prestalo da iščekuje).

U svom iščekujućem i zaboravnom biću, u toj
moći skrivanja koja briše svako određeno značenje
i samo postojanje onoga ko govori, u toj sivoj neu-
tralnosti koja čini suštinski oklop svakog bića, i
koja tako oslobađa prostor slike, jezik nije ni istina
ni vreme, ni večnost ni čovek, već uvek rasuti ob-
lik spoljašnjosti; on povezuje ili, pre, pušta da se
vide, u bljesku njihovog beskonačnog njihanja, iz-
vor i smrt - njihov trenutni dodir koji se održava u
bezmernom prostoru. Čista spoljašnjost izvora, ako
je stvarno ona ta koju jezik pažljivo prihvata, ni-
kada se ne ustaljuje u neku nepokretnu i dokučivu
pozitivnost; i uvek iznova započeta spoljašnjost
smrti, ako je zaborav, koji je suštinski za jezik, nosi
prema svetlu, nikada ne postavlja granicu polazeći
od koje bi se konačno ocrtala istina. Oni se odmah
preokreću jedno u drugo; izvor ima prozirnost
onoga što je bez kraja, smrt se beskonačno otvara
prema ponavljanju početka. A ono što jezik jeste
(ne ono što on hoće da kaže, ne oblik kojim on to

kaže), ono što on jeste u svome biću, to je taj glas
koji je tako tanan, to povlačenje koje je tako nep-
rimetno, ta slabost u srži svake stvari i oko svake
stvari, svakog lica, koja je sva u jednoj i istoj neu-
tralnoj jasnoći - dan i noć u isti mah - zakasneli na-
por izvora, jutarnje osipanje smrti. Orfejev ubilački
zaborav, Uliksovo okovano iščekivanje, to je samo
biće jezika.

Kada se jezik definisao kao mesto istine i kao
veza vremena, za njega je bilo apsolutno pogubno
to što je Epimenid Krićanin tvrdio da svi Krićani
lažu: povezanost ovog govora sa samim sobom
razrešavala ga je od svake moguće istine. Ali, ako
se jezik otkriva kao uzajamna prozirnost izvora i
smrti, ne postoji ni jedna egzistencija kojoj, kroz
samo tvrđenje onoga Ja govorim, nije dato preteče
obećanje njenog sopstvenog iščeznuća, njegovog
budućeg pojavljivanja.

Sa francuskog preveo Vladimir Milisavljević

Naslov izvornika: "La pensée du dehors", *Critique*,
jun 1966, n° 229, str. 523-546.

MIŠEL FUKO
1926-1984-2004
HRESTOMATIJA

Priredili:
Pavle Milenković i Dušan Marinković

Novi Sad 2005.
Vojvođanska sociološka asocijacija

MIŠEL FUKO

1926-1984-2004

HRESTOMATIJA

Priredili:

Pavle Milenković i Dušan Marinković

tekstove preveli:

Milana Bošković (engleski)

Duška Dobrosavljev (engleski)

Andrej Horvat (francuski)

Vanja Manić (francuski)

Ivan Milenković (francuski)

Pavle Milenković (francuski)

Vladimir Milisavljević (francuski)

Olja Petronić (francuski, srpski)

Eleonora Prohić (francuski)

Darko Rakin (srpski)

stručna redakcija prevoda

sa francuskog: Pavle Milenković

sa engleskog: Dušan Marinković i Pavle Milenković

Dizajn, prelom i tehnička priprema: Igor Ilić

Prvo izdanje

Izdavač: Vojvođanska sociološka asocijacija

Dr Zorana Đinđića 2, Novi Sad

Za izdavača: Dušan Marinković